

ğu inancını da reddeden müellife göre Nusayrîlik'teki en kötü şey, Allah'ın As-hâb-ı Kehf'in köpeği (rakîm), Mûsâ kavminin ineği (bakara), Sâlih peygamberin devesi... şeklinde tecelli ettiği tarzındaki inançtır. Nusayrîler'in çeşitli te'villere dayanan görüşlerini de reddeden müellif, Nusayrîliğin tamamen bâtıl bir mezhep olduğunu ifade ederek kitabını bitirir.

Süleyman Efendi bu eseri neşrettikten sonra muhtemelen 1863'te Tarsus'ta öldürülmüştür.

el-Bâkûretü's-Süleymâniyye, 119 sayfa olarak 1859'da Halep'te ve 1862'te Beyrut'ta basılmıştır. Kısmî bir İngilizce tercümesi Salisbury tarafından yapılmış ve JAOS'ta (1868, s. 227-308) yayımlanmıştır. Eserin yazma bir nüshası Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de bulunmaktadır (Teymûr, Akâid, nr. 564).

BİBLİYOGRAFYA :

Süleyman Efendi, *el-Bâkûretü's-Süleymâniyye*, Beyrut 1863; *İzâhu'l-meknûn*, I, 162; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 778; Louis Massig-non, "Nusayrîler", *İA*, IX, 369.  MUSTAFA ÖZ

BAKÜ

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başşehri.

Hazar denizinin batı sahilinde yer almaktadır. Apşeron (Âbşârân) yarımadasının güneyinde tabii bir liman şehri olup sanayi, ticaret, bilim ve kültür alanlarında Sovyetler Birliği'nin başlıca merkezlerinden biridir. Ne zaman kurulduğu bilinmeyen şehrin adına ilk defa X. yüzyıl İslâm coğrafyacılarının eserlerinde *Bâkû*, *Bâküh*, *Bâkuh* ve *Bâkûye* şekillerinde rastlanmaktadır. Bazı eski kaynaklarda bu ismin aslında Farsça *Bâdkûbe* olduğu ve "rüzgârın döğdüğü yer" anla-

minı taşıdığı ileri sürülmekte ise de bu görüş ilim adamları tarafından kabul edilmemektedir (bk. *İA*, II, 259). Yazın sıcak ve kurak, baharların ılık ve yağmurlu geçtiği Bakü Sovyetler Birliği'nin en kalabalık şehirlerindendir. XIX. yüzyılın başında 3000 olan nüfus petrol endüstrisinin gelişmesiyle birlikte hızlı bir artış gösterip 1927'de 300.000'e, 1990'da da 1.772.000'e yükselerek kozmopolit bir yapı kazanmıştır. Halkı Azerîler, Ruslar, Tatarlar ve Dağıstanlılar'dan oluşan şehirde çoğunluğu Azerîler teşkil etmektedir.

XII. yüzyılın ortalarından itibaren Şirvanşahlar'ın yaşadığı Bakü, XIII ve XIV. yüzyıllarda Moğollar'ın işgalinde kaldı. XV. yüzyılın başında Şirvanşahlar'ın başşehri oldu ve yüzyılın sonuna kadar bu durumunu korudu. 1501 yılında Safevî Hükümdarı Şah İsmâil tarafından ele geçirildi. Daha sonra Bakü'yü Özdemiroğlu Osman Paşa fethedip (1583) Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni teşkil edilen Şamahi eyaletine sancak olarak bağladı ise de 1606 yılında Safevîler şehri geri aldılar. Bakü, Şah I. Abbas'ın imar ve inşaa faaliyetleri sonunda bölgenin önemli merkezlerinden biri haline geldi. XVIII. yüzyıldan itibaren İran ve Rusya arasında çatışma konusu olan Bakü 1723'te I. Petro tarafından Rus topraklarına katıldı, fakat kısa bir süre sonra Nâdir Şah zamanında yeniden İran'ın eline geçti (1734). Bağımsız Bakü Hanlığı kurulduğunda (1747) hanlığın merkezi yapılan şehir 1806-1813 Rus-İran savaşları sonunda imzalanan Gülistan Antlaşması (1813) ile kesin olarak Rusya'ya geçti ve Şamahi vilâyetinin merkezi oldu. 1917 Ekim ihtilâlinde sonra İngilizler tarafından işgal edilen Bakü, önce 28 Mayıs 1918'de kurulan Millî Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, Kızıl Ordu'nun bu cumhuri-



Bakü Kalesi dahilindeki içerişehir

yete son vermesi üzerine de yerine kurulan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (28 Nisan 1920) başşehri haline geldi.

XII-XV. yüzyıllar arasında Bakü'den söz eden kitaplarda buradaki petrol madeni (petrol) hakkında geniş bilgi verildiği ve özellikle Ebû'l-Fidâ'nın (ö. 1331) yeşil ve beyaz neftten ayrıntılı biçimde bahsettiği görülmektedir. XVII. yüzyılın ortalarında şehri iki defa ziyaret eden Evliya Çelebi de Şah Abbas'ın gelirlerinin büyük bölümünün Bakü'de çıkarılan neft madeninin satışından elde edildiğini ve bu civarda yedi ayrı yerde neft üretildiğini yazmaktadır. Çarlık Rusyası'nın hâkimiyetine girmeden önce burada bulunan petrol kuyuları imtiyaz sahiplerinin elinde işletilmekte iken üretim miktarı yüksekti. Çarlık yönetiminin kuyuları kamulaştırması üretimin gerilemesine sebep oldu ve bunun üzerine 1872'de petrol işletmeciliği tekrar serbest bırakıldı. Batı kaynaklı yabancı sermayenin girmesiyle şehir hızla büyüdü; ilki 1859'da inşa edilmiş olan rafinerilerin çoğalması ve petrolü Batum'a nakledecek Bakü - Batum petrol boru hattının döşenmesi şehrin gelişmesini hızlandırdı; banliyölerde pek çok tesis kuruldu ve uydu kentler oluştu. XX. yüzyılın başında Bakü, dünya petrol üretiminin yarısının gerçekleştirildiği bir sanayi şehri olarak önem kazandı ve ayrıca bölgedeki sosyal ve siyasî olayların merkezi oldu. Şehrin demiryoluyla Rostov ve Moskova'ya bağlanması ise ekonomik ve ticarî alanlardaki önemini daha da arttırdı. Ancak son zamanlarda petrol rezervlerinin giderek tükenmesi Bakü'nün bu alandaki önemini ve etkinliğini azaltmıştır.

Sovyet yönetiminde gelişmesini sürdüren Bakü, hem Azerbaycan Sovyet Sos-



Bakü'den bir görünüş

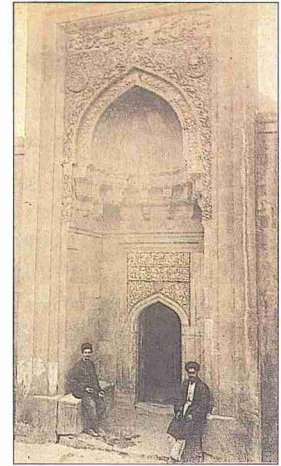
yalist Cumhuriyeti'nin hem de Sovyetler Birliği'nin başlıca taşımacılık, ticaret, sanayi ve kültür merkezlerinden biri olarak gelişti. Sovyetler Birliği'nde ilk elektrikli tren hattı Bakü - Sabunci arasında kurulmuştur (1924). Demiryoluyla Tiflis, Erivan, Derbent, Culfa ve Asra'ya bağlanması, geniş kapasiteli limanı sebebiyle deniz taşımacılığında da söz sahibi olması ve ayrıca ülke içi hava ulaşımında hizmet veren bir havaalanının bulunması şehrin önemini arttırmaktadır.

Bakü'de 1919'da açılan Devlet Üniversitesi'nin yanı sıra 1945'te kurulan Azerbaycan Bilimler Akademisi ve çok sayıda enstitü faaliyet halindedir. Çeşitli tiyatrolar, opera ve bale kuruluşları, 150'den fazla kütüphane, on altı müze ile birçok resim ve sanat galerisi burayı bir eğitim ve kültür merkezi haline getirmiştir. Bakü, bölgede yaşayan müslümanlar açısından da ayrı bir önem taşımaktadır; çünkü Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'da yaşayan müslümanların bağlı bulundukları Transkafkasya Din İşleri Başkanlığı burada bulunmaktadır. Bakü, çarlık ve millî hükümet dönemlerinde olduğu gibi bugün de bir basın ve yayın faaliyetleri merkezidir. Azerbaycan'da yayımlanan Âzerîce ve Rusça gazete ve dergilerin çoğu burada çıkmaktadır. Bakü'de çıkan ilk gazeteler, bütün Kafkasya müslümanlarının menfaatlerini savunan ve Rusça yayımlanan *Kaspiy* (1870-1918) ile ilk bağımsız Âzerî yayını olan *Ekinci*'dir (1875-1877). 1905 ihtilâlinde sonra Rusya'da kurulan meşrutî idarenin sağladığı nisbî serbestlik içerisinde, diğer şehirlerde olduğu gibi Bakü'de de 1905-1920 tarihleri arasında çok sayıda gazete ve dergi yayımlanmıştır. Muhtelif tarihlerde yayıma başlayan ve resmî makamlarca sık sık kapatılması üzerine değişik adlarla yeniden çıkan gazete ve dergilerin başlıcaları şunlardır: *Hayat*, *İrşad*, *Tekâmül*, *Taze Hayat*, *Terakki*, *İttifak*, *Sedâ*, *Hakikat*, *Güneş*,

Yoldaş, *Progress*, *İkdam*, *Yeni İkdam*, *Taze Haber*, *Son Haber*, *Doğru Söz*, *Açık Söz*, *Bayrağ-ı Adâlet*, *Himmet*, *Zahmet Sedâsı*, *Kafkas Kommünası*, *İttihad*, *Ahbâr*, *Debistân*, *Rehber*, *Bahar*, *Füyûzât*, *Yeni Füyûzât*, *Behlül*, *Leylâ*, *Mazhar*, *Zenbur*, *Mir'ât*, *Hilâl*, *Necât*, *Azerbaycan*, *Azerbaycan Hükümetinin Ahbârı*, *Doğru Yol*, *Halkçı*, *Halk Sözü*, *Müsâvat*, *İstiklâl*, *Evrâk-ı Nefîse* ve *Medeniyet*. Azerbaycan'da sosyalist yönetim kurulduktan sonra kapanan özel gazete ve dergilerin yerine devlet tarafından çıkarılan *Komünist*, *Azerbaycan Gençleri*, *Azerbaycan*, *Azadlıq*, *Odlar Yurdu*, *Aydınlık*, *Ayna*, *İslam*, *Nevruz*, *Elm*, *Medeniyet*, *Edebiyat*, *Bakü*, *Tarih* ve *Bakü Üniversitesi* gibi resmî Âzerîce yayınlar burada çıkmaktadır. Azerbaycan'da Âzerîce ve Rusça yayın yapan radyo ve televizyonun yanı sıra Azerbaycan Haber Ajansı'nın (AZTAG) merkezi de Bakü'dedir.

Türk-İslâm kültür merkezlerinden biri olan Bakü'de tarih boyunca çok sayıda cami, hamam, kervansaray ve kümbet gibi mimari eser inşa edilmiştir. Bugüne kadar gelenler içinde en eski ve önemlisi kale olup içinde bulunan eski Bakü'ye "İçerişehir" denilmektedir. Kale, şehrin Şah İsmail tarafından fethi sırasında tahrip olmuşsa da Özdemiroğlu Osman Paşa ve Şah I. Abbas tarafından, daha sonra da Çarlık Rusyası yönetimine tamir ettirilmiştir. Kale içinde bulunan Mescid-i Muhammedî'nin Sınık Kale adıyla anılan 1078 tarihli taş minaresi, halen ayakta olan en eski Türk minaresidir. Silindirik yapısı ve şerefesinin alt kısmının küfî kitâbe kuşağıyla çevrili oluşu dönemin mimari anlayışını yansıtmaktadır. Şirvanşahlar zamanından da bugüne Kız Kalesi, Şirvanşahlar Sarayı, Şirvanşahlar Türbesi, Seyyid Yahyâ el-Baküî Kümbeti ile Mescid-i Cuma'nın minaresi kalmıştır. Bunlardan başka Bakü'de daha sonra-

XX. yüzyıl
başlarında
Bakü Hanlar
Sarayı'nın
giriş kapısı
(İÜ Ktp.,
Albüm,
nr. 91.355)



ki dönemlere ait Mescid-i Cuma, Molla Ahmed, Hıdır, Gilek, Mirza Ahmed, Şeyh İbrahim, Saray, Keykubad, Mekteb, Bibi Heybet ve Beğliyar camileri ile Molla Hanı, Bahar, Mülta ve Hint kervansarayları, Bakü Hanlar Sarayı gibi önemli mimari eserleri de bulunmaktadır.

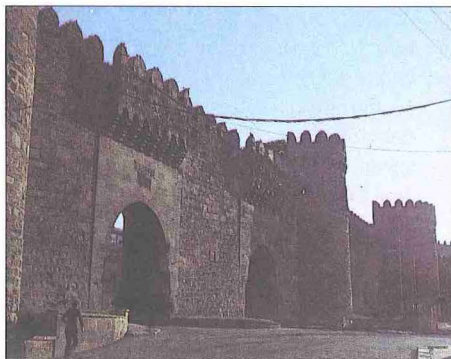
Modern ve tarihî yapıların yan yana görüldüğü Bakü'de şehir, ekonomik ve sosyal büyümesiyle birlikte kalenin dışında gelişmiş ve modern Bakü İçerişehir'in dışında teşekkül etmiştir. Şehir yeni yönetim binaları ve sosyal tesisleriyle gösterdiği modern görünümü, 1920 yılında kabul edilen genel imar planına uygun inşaat faaliyetleri sonunda kazanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

- Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s. 145, 411; *Geographie d'Aboul Féda*, II/1, s. 299; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 300-303; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri 1578-1590*, İstanbul 1962, s. 60, 63, 101, 103, 119; Sara Aşurbeyli, *Bakü Tarihi*, Bakü 1968; M. Fahrettin, Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, s. 301, 303-306, 338; Shirin Akiner, *Islamic Peoples of the Soviet Union*, London 1983, s. 105, 118-122; J. G. Tewari, *Muslims under the Czars and the Soviets*, Lucknow 1984, s. 45, 77-85, 125, 405; *The Statesman's Yearbook 1984-1985* (ed. J. Paxton), London 1984, s. 1251-1252; T. Swietochowski, *Russian Azerbaijan 1905-1920*, Cambridge 1985, s. 20-21; İbrahim Yüksel, *Azerbaycan'da Fikir Hayatı ve Basın*, İstanbul, ts., s. 93-128; J. Castagné, "Bakou: Centre d'une nouvelle Culture", *RMM*, LXX (1926), s. 15-45; G. E. Ward, "A Description of Gilan and Baku in 1874", *AsAf*, XXXVI/1 (1949), s. 82-87; Oktay Arslanapa, "Azerbaycan'da Türk Abideleri", *TK*, II/19 (1964), s. 59-65; *Kâmûsü'l-a'lâm*, II, 1205; Mirza Bala, "Bakü", *İA*, II, 259-261; D. M. Dunlop, "Bakü", *El²* (Fr.), I, 996-997; *EBr²*, II, 1046; "Bakü", *Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi*, IV, 299-300; *GSE*, II, 556-557; S. Soucek — R. G. Suny, "Baku", *Elr*, III, 565-567.



DAVUT DURSUN



Bakü Kalesi
surlarından
bir görünüş
ve Bakü'de
Fuzûlî
Abidesi